

תולדות השראת שכינה (ח) / עבודת ה' של יצחק אבינו

בבני, כאלו בני שחוט, כאלו דמו זרוק, כאלו הוא מופשט, כאלו הוא נקטר ונעשה דשן...
'בהר ה' יראה' – אפרו של יצחק צבור ועומד לכפרה.

בשיעור 15 כבר עמדנו על כך שהקרבת האיל כתחליף ליצחק משקפת היטב את התפיסה העקרונית, הידועה בעיקר בשם הרמב"ן (בפירושו לויקרא א', ט), כי הקרבן הוא תחליף לאדם, שהיה ראוי להיקרב בעצמו על המזבח. במובן זה עומד "אפרו של יצחק" – קרי: מסירות נפשו המוחלטת לקב"ה – בתשתית עבודת הקרבנות לדורות.

על זיקה ייחודית זו בין יצחק אבינו לעבודת הקרבנות בנויה גם זיקתו למזבח, וכדברי רבי יצחק נפחא בזבחים (סב ע"א) כי בימי שיבת ציון זיהו את מקום המזבח על פי אפרו של יצחק שראו שמונח בו.

ב. בניין המזבח בבאר שבע

וַיַּעַל מִשֶּׁם בְּאֵר שֶׁבַע. וַיֵּרָא אֵלָיו ה' בַּלַּיְלָה הַהוּא וַיֹּאמֶר אֲנֹכִי אֱ-לֹהֵי אַבְרָהָם אֲבִיךָ אֵל תִּירָא כִּי אֶתְּךָ אֲנֹכִי וּבְרַכְתִּיךָ וְהִרְבֵּיתִי אֶת זַרְעֶךָ בְּעֵבֹר אַבְרָהָם עֲבָדִי. וַיְבִן שָׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא בְּשֵׁם ה' וַיֵּט שָׁם אֹהֶלוֹ...
(בראשית כ"ו, כג-כה).

כאברהם בשעתו, בונה גם יצחק מזבח בעקבות היראות ה' אליו, וכאברהם קורא הוא במקום בשם ה'. המזבח נבנה בבאר שבע³ ושמא היה זה בקרבת המקום בו נטע אביו אשל וקרא בשם ה' א-ל עולם (שם כ"א, לג) (אם כי הכתוב אינו מזכיר זאת).

בפשטות נבנה המזבח כאות תודה על ההיראות והבטחת ריבוי הזרע. המשך חכמה על אתר מסביר כי המזבח נועד לפרסם את הנבואה או את הנס, לשון אחר – לפרסם את שם ה' בעולם⁴:

הנה ענין בנין המזבח היה לפרסם הנבואה או הנס, אשר על זה בנה המזבח. וכן קראו שם המזבח ה' נסי' (שמות י"ז, טו) 'ה' שלום' (שופטים ו', כד) וכיוצא בזה. והנה במחזה הראשון אשר הנבואה היתה שירש הוא וזרעו 'כל הארצות האל' (פסוק ז) לא פרסם אותם, כי היה מפחד מפני יושב הארץ פן תחרה קנאתם בו, ויצחק לא נלחם מימיו. ועוד, כי היה נגד

מבין שלושת האבות, על יצחק אבינו מקצרת התורה ביותר. לאברהם מוקדשות הפרשות הארוכות לך-לך ווירא ותחילתה של פרשת חיי שרה; על יעקב מסופר מפרשת תולדות ועד סופו של ספר בראשית; ואילו קורותיו של יצחק מצטמצמות בעיקרן לסופה של פרשת חיי שרה ולפרשת תולדות. מתוך תיאורים קצרים אלו ננסה בשיעור זה לדלות דברים על עבודת ה' של יצחק אבינו, העולה התמימה (בראשית רבה סד ג).

א. יצחק והעקדה

בניגוד מסוים לדברינו בהקדמה, חז"ל ראו בעקדה ניסיון ליצחק לא פחות מאשר לאברהם (ובפרט לדעות שיצחק כבר היה מבוגר באותו זמן), והבינו כי נודע לו בה תפקיד פעיל ומהותי¹, ולא רק כמושא הסביל של מסירות הנפש של אברהם. נכונותו לעלות לעולה בעקבות דברי אביו אליו² ביטאה מסירות שלא נפלה מזו של אברהם, שנצטווה על כך בהתגלות א-לוהית ישירה.

בעקבות זאת ביססה העקדה זיקה מיוחדת, בעלת משמעות לדורות, בין יצחק לבין עבודת הקרבנות. הקב"ה רואה את יצחק כמי שאכן קרב לפניו על גב המזבח:

וַיֵּלֶךְ אַבְרָהָם וַיִּקַּח אֶת הָאֵיל וַיַּעֲלֵהוּ לְעוֹלָה תַּחַת בְּנוֹ. רַבִּי בְנַאי אָמַר, אָמַר לִפְנֵינוּ: רַבּוֹן הָעוֹלָם, הוּא רֹאֵה דַמְיוֹ שֶׁל אֵיל זֶה כֵּאלֹלוֹ דַּמּוֹ שֶׁל יִצְחָק בְּנִי, אִימּוּרֵי כֵּאלֹלוֹ אִימּוּרֵי דִיצְחָק בְּרִי, כַּהֲדָא דַתַּנּוּ: הֲרֵי זֶה תַּחַת זֶה, הֲרֵי זֶה תַּמּוּרֵת זֶה, הֲרֵי זֶה חַלּוּפֵי זֶה – הֲרֵי זֶה תַּמּוּרָה.

רבי פנחס אמר, אמר לפניו: רבון העולמים, הוי רואה כאלו הקרבתי את יצחק בני תחלה ואחר כך הקרבתי את האיל הזה תחתיו, היך מה דאת אמר 'ימלוך יותם בנו תחתיו' (מ"ב ט"ו, ז) (בראשית רבה נו ט).

ובלשונו הזהב של רש"י (בראשית כ"ב, יג-יד):

מהו 'תחת בנו'? על כל עבודה שעשה ממנו היה מתפלל ואומר: יהי רצון שתהא זו כאלו היא עשויה

1 ראה למשל שמות רבה מד ה: "זכור ליצחק אביהם שפשט צוארו על גב המזבח לישחט על שמך". רעיון זה חוזר במדרשים רבים אחרים (ובעקבותיהם בכמה מפיוטי העקדה), המייחסים ליצחק שותפות בשלבים שונים של העקדה, כגון בניין המזבח, עריכת העצים, עקדתו על מנת שלא תיפסל השחיטה ועוד.

2 עיין רש"י על הפסוק 'וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֱ-לֹהִים יְרָאָה לֹו הַשָּׁה לְעֹלָה בְּנִי וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו' (בראשית כ"ב, ח): "יראה לו הש' כלומר: יראה ויבחר לו הש', ואם אין ש' – לעולה בני'. ואף על פי שהבין יצחק שהוא הולך לישחט – 'יילכו שניהם יחדו', בלב שוה".

3 מיקום זה (לעומת מזבחותיו של אברהם בשכם, בחברון ובהר המוריה ומזבחותיהם של אברהם ושל יעקב בבית אל) מאפיין את עיקר מקום יישובו של יצחק בארץ: בנגב – באזור באר שבע, גרר וארץ פלשתים.

4 פירוש זה עולה בקנה אחד עם פשטות המקראות, כי מזבח זה – בדומה לרוב המזבחות של האבות (ראה שיעור 14) – לא נועד להקרבת קרבנות.

...אבל יש בדבר ענין נסתר בתוכו, כי בא להודיע דבר עתיד. כי 'באר מים חיים' ירמוז לבית א-להים אשר יעשו בניו של יצחק, ולכן הזכיר 'באר מים חיים' כמו שאמר 'מקור מים חיים את ה' (ירמיהו י"ז, ג). וקרא הראשון עשק, ירמוז לבית הראשון אשר התעשקו עמנו ועשו אותנו כמה מחלוקות וכמה מלחמות עד שהחריבוהו. והשני קרא שמה שטנה, שם קשה מן הראשון, והוא הבית השני שקרא אותו כשמו שכתוב בו 'ובמלכות אחשורוש בתחילת מלכותו כתבו שטנה על יושבי יהודה וירושלם' (עזרא ד, ו), וכל ימיו היו לנו לשטנה עד שהחריבוהו וגלו ממנו גלות רעה. והשלישי קרא רחובות, הוא הבית העתיד שיבנה במהרה בימינו, והוא יעשה בלא ריב ומצה, והא-ל ירחיב את גבולנו, כמו שנאמר 'ואם ירחיב ה' א-להיך את גבולך כאשר דבר' וגו' (דברים י"ט, ה) שהוא לעתיד. וכתוב בבית השלישי 'ורחבה ונסבה למעלה למעלה' (יחזקאל מ"א, ז), ופרינו בארץ, שכל העמים יעבדוהו ושכם אחד.

דומני כי הקשר בין הבאר כמקור מים חיים לבין המקדש נעוץ בכך שהבאר היא מקום בו מתגלים, על ידי פעולת האדם, המים החיים השופעים במעבה האדמה.⁸ והמקדש – הרי הוא מקום התגלות הנוכחות הא-לוהית כמקור מים חיים בעולם;⁹ זה המקום ממנו התחילה הבריאה וממנו התפשטה, וממילא מקור הברכה הגשמית והרוחנית גם יחד לעולם כולו.¹⁰

 * כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב יצחק לוי, תשס"ז
 * עורך: בעז קלוש
 * *****
 * בית המדרש הווירטואלי שליך ישיבת הר עציון
 * האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
 * האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
 * משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
 * דואל: office@etzion.org.il
 * *****

דרכי המוסר אשר אנשי הארץ, שלמים הם אתו, יביט לנחול ארצם. לכן לא פרסם המראה הזה ולא בנה מזבח. לא כן במראה השניה אשר לא הזכיר לו הארץ, רק שאמר 'אל תירא... וברכתך', בנה מזבח ופרסם המראה. לכן אמרו: הנה 'ראינו כי היה ה' עמך' (פסוק כח) – זה על התגלות כבוד ה' אליו, והבן.

ג. יצחק והבארות

וַיֵּשֶׁב יִצְחָק בְּגֵר... וַיִּגְדַּל הָאִישׁ וַיִּלְךָ הַלֹּדֶף וַיִּגְדַּל עַד כִּי גָדַל מְאֹד... וַיִּקְנָאוּ אֹתוֹ פְּלִשְׁתִּים. וְכָל הַבְּאֵרֹת אֲשֶׁר חָפְרוּ עֲבָדֵי אָבִיו בְּיַמֵּי אַבְרָהָם אָבִיו סִתְּמוּם פְּלִשְׁתִּים וַיִּמְלְאוּם עֵפֶר. וַיֹּאמֶר אַבְיִמֶלֶךְ אֶל יִצְחָק לֵךְ מֵעִמָּנוּ כִּי עֲצַמְתָּ מִמָּנוּ מְאֹד. וַיִּלְךָ מִשָּׁם יִצְחָק וַיֵּחַן בְּנַחַל גְּרָר וַיֵּשֶׁב שָׁם. וַיֵּשֶׁב יִצְחָק וַיַּחְפֹּר אֶת בְּאֵרֹת הַמַּיִם אֲשֶׁר חָפְרוּ בְּיַמֵּי אַבְרָהָם אָבִיו וַיִּסְתְּמוּם פְּלִשְׁתִּים אַחֲרֵי מוֹת אַבְרָהָם וַיִּקְרָא לָהֶן שְׁמוֹת כְּשֵׁמֹת אֲשֶׁר קָרָא לָהֶן אָבִיו. וַיַּחְפֹּרוּ עֲבָדֵי יִצְחָק בְּנַחַל וַיִּמְצְאוּ שָׁם בְּאֵר מַיִם חַיִּים. וַיְרִיבוּ רְעֵי גְרָר עִם רְעֵי יִצְחָק לֵאמֹר לָנוּ הַמַּיִם וַיִּקְרָא שֵׁם הַבְּאֵר עֵשֶׂק כִּי הִתְעַשְׂקוּ עִמּוֹ. וַיַּחְפֹּרוּ בְּאֵר אַחֲרֵת וַיְרִיבוּ גַם עָלֶיהָ וַיִּקְרָא שְׁמָהּ שְׁטֵנָה. וַיַּעֲתֵק מִשָּׁם וַיַּחְפֹּר בְּאֵר אַחֲרֵת וְלֹא רָבוּ עָלֶיהָ וַיִּקְרָא שְׁמָהּ רְחֻבוֹת וַיֹּאמֶר כִּי עֲתָה הִרְחִיב ה' לָנוּ וּפְרִינוּ בְּאֶרֶץ.

ויעל משם באר שבע. וירא אליו ה' בלילה ההוא... ויבן שם מזבח ויקרא בשם ה' ויט שם אהלו ויכרו שם עבדי יצחק באר... ואבימלך הלך אליו מגרר ואחזת מרעהו ופילכל שר צבאו... ויעש להם משתה ויאכלו וישתו. וישכימו בבקר וישבעו איש לאחיו וישלחם יצחק וילכו מאתו בשלום. ויהי ביום ההוא ויבאו עבדי יצחק ויגדו לו על אדות הבאר אשר חפרו ויאמרו לו מצאנו מים. ויקרא אתה שבעה על כן שם העיר באר שבע עד היום הזה (בראשית כ"ו, ו-ג).

סוגיית חפירת הבארות היא מן הסוגיות המעניינות בחיי האבות. על דרך הפשט, היא מבטאת את ההתיישובות וההיקבעות של האבות בארץ. במובן זה יש משמעות מיוחדת להתמקדותו של יצחק בחפירת בארות – בניגוד לאברהם ויעקב, שעיקר עיסוקם היה ברעיית צאן.⁵ גדולתו של יצחק היא בהמשכת מעשיו של אברהם אבינו.⁶ אברהם חידש את עצם העלייה לארץ וההשתרשות בה, ויצחק מעמיק את האחיזה בארץ – ודווקא באזורה הדרומי, בו נדרש מאבק עם פלשתים.⁷

הרמב"ן בפירושו לפס' כ, 'ויחפרו עבדי יצחק בנחל וימצאו שם באר מים חיים', מבאר את עניין הבארות כרמז נסתר לשלושת בתי המקדש:

- 5 אמנם אברהם אבינו עסק בשני הדברים; ואין זה מקרה שיצחק ממשיך את עיסוקו בבארות, ויעקב – את רעיית הצאן. (ובמובנים רבים יעקב אבינו הנו המשכו של אברהם, ועשו – המשכו של יצחק.) ואכמ"ל.
- 6 החזרה על מעשי אברהם המאפיינת כל כך את קורותיו של יצחק היא ביטוי למידת הדין והגבורה המתגלה בדמותו.
- 7 ומובן כי יש כאן הרבה מה להרחיב מעניין "מעשה אבות סימן לבנים".

8 בעולם החסידות הרחיבו רבות על משמעות עמוקה זו של חפירת בארות (ראה למשל שפת אמת פרשת תולדות שנת תרמ"ב).

9 מוטיב זה עולה בכמה וכמה מקורות, כגון בדברי הנביאים על המים החיים שיצאו לעתיד לבוא לעולם מן המקדש או מירושלים (ראה יחזקאל מ"ז; יואל ד', יח; זכריה י"ד, ח; וראה מידות פ"ב מ"ו; וראה שיעור 12), או באגדת חז"ל על מי התהום שפרצו ואיימו לשטוף את העולם כשכרה דוד את יסודות המקדש (סוכה נג ע"א - נג ע"ב; ירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב; וראה שיעור 17).

10 וכחמשך לכך מאפשרת עבודת האדם במקדש את גילוי אדנות ה' על העולם, בבחינת "פי מִמֶּךָ הִפֵּל וּמִיָּדְךָ יִתְּנוּ לָךְ" (דה"א כ"ט, יד) (ראה שיעור 1).